

munkáinak illetve azok régi és modern kiadásainak, fordításainak teljes(!) jegyzéke, valamint a róla szóló fontosabb irodalom felsorolása 1990-nel bezárólag. Ugyanez a szerkesztési elv érvényesül a lexikon más biográfiáinál, melyek között már a lexikon egyik szerzőjéről, az 1991-ben elhunyt Kurt Horedtről szólót is megtalálhatjuk.

Természetesen — Honterustól el nem távolodva — említenünk kell a könyvnyomtatás, a sajtótörténet alapos áttekintését, a részletes iskola- és egyesülettörténeteket. Igen hangulatosak az egyes vidékek, városok leírásai, és részben ezek során, részben önállóan a szászok építészetéről, művészetéről is képet kapunk (el egészen a szőnyegszővésig).

Ugyanakkor Erdély múltjának magyar vagy román vonatkozásairól a szász szemzőnek megfelelő ismertetőkön, néhány nevesebb történelmi személyiség bemutatásán túl további útbaigazítást nem kapunk. Bár ez nem mond ellent a lexikon címének (különösen ha az alcímben szereplő „erdélyi élettér” kitételre gondolunk), a nagy példányszámban megjelent munka a rá hárult felelősségnek jobban megfelelt volna (és a néhol jelentéktelen művek emlegetése miatt

támadt aránytalanságokat is elkerülné), ha pl. a vonatkozó, és Európa könyvtáraiban elérhető magyar szakirodalmat is ajánlotta volna az olvasóknak. Talán nagyobb hangsúlyt kaphatott volna az erdélyi népek együttélése, mint a valóban tiszteletreméltó szász kulturális és gazdasági teljesítmény egyoldalú kiemelése, mely egyoldalúság érthető lenne egy tisztán településtörténeti áttekintés esetén, de az egy ennyire átfogó művelődéstörténeti igénnyel készült munkában semmiképpen sem tartható.

Ma már nem kétséges: az erdélyi szászok számára a jólét csábítása erősebbnek bizonyult a szülőföldre való ragaszkodásnál. Fájdalmas figyelmeztetés számunkra a lexikonban oly tudós részletességgel tárgyalt „Siebenbürgerlied” sorsának üzenete: *Siebenbürgen, süsse Heimat, unser teures Vaterland...*, szólta a szász himnusz 1845 óta, *Siebenbürgen, Land des Segens...* énekelték azok, akiknek fiai, unokái ma szinte mind elhagyták hazájukat.

Szabadi István

Tüskés Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon* Bp., Akadémiai Kiadó, 1993. 454 o. (+ 8 o. mell.)

Az 1940-es évek második felében Manga János írja a következőket: „A népi vallásosság közösségi megnyilatkozásának egyik jellegzetes kifejezőmódja a búcsújárás. A falujához, házához, földjéhez kötött parasztember nemcsak vallásos igényeit elégíti ki, amikor búcsúra megy, hanem természet-szemléletének, lelke gondtalan szárnyalásának rejtett vágyait is követi. A szokatlan környezetben, a búcsújáróhely legendáinak és természeti szépségeinek költői hangulatában, imádságos és énekes világában, tarka

szín pompájában önkéntelen is a mindennapi gondoktól való szabadulást, Isten közelségében az elvesztett paradicsomot keresi.” (Magyar katolikus népcélt képekben c.)

Ez a búcsújárás, amely kiteljesedik a barokk kortól, belesimul annak szellemi nyugtalanságába, pompázó külsőségeibe. A szakrális néprajz közel másfél évtizede elhunyt magyar tudósa, Bálint Sándor megállapítja, hogy a kegyhelyek látogatása „főképpen a ferencesek buzgólkodására új lendületet vesz...” s „valószínű, hogy a je-

zsútták és a barátok között a lelkek megnyeréséért jámbor versengés fejlődött ki: a jezsuiták inkább a misszióknak voltak hívei, a barátok viszont a búcsújárást ajánlották.” (Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Bp., 1938.)

E minden szempontból jelentős hagyomány tudományos vizsgálata — túlmenően a hitbuzgalmi irodalmon — sokáig váratott magára Magyarországon. Nem véletlenül állapította meg Bálint Sándor 1943-ban a *Sacra Hungaria* c. kötetének egyik tanulmányában, hogy a „búcsújárás művelődéstörténetének, földrajzának, néprajzának földterítésével azonban bizony még jórészt adósak vagyunk.” Ezt az adósságot kívánja pótolni Tüskés Gábor, aki kötetének kéziratát még 1986 tavaszán lezárta. Hogy megjelenésre miért kellett nyolc esztendő várni, ez a mondanivaló, annak kifejtése szempontjából talán nem annyira lényeges.

Noha voltak e témakörben már előzmények is, ezek egészen más oldalról közelítették meg a kérdést. Jobbára hitéleti motívumok domináltak és a szakrális néprajz „profán” tudományokkal kevésbé ötvöződő leíró formái. E munkák nélkülözik a társ-tudományok, határtudományok termékenyítő hatását. Bár abban a korban, amikor megszülettek, hitbuzgalmi célból íródtak. Mindenképpen hagyományteremtő e műfajban Esterházy Pál, Jordánszky Elek, Schaeffer Jakab. Bálint Sándor munkássága, Európai mércével is mérve, iskolateremtő. A zarándok könyvek, búcsús útikönyvek, imakönyvek elsősorban a hitéletet szolgálják, s szerzőik közül megemlíthető Szenthelyi-Molnár István, Berecz Sándor. Praktikus igényeket elégít ki Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon c. kötete, amely 1990-ben jelent meg, s műfaját tekintve az Esterházy Pál féle hagyományt követi. (Érdeemes megemlíteni, hogy ez utóbbi szerzőnek reméljük hamarosan megjelenik az a nagy lélegzetű munkája, amely a hazai búcsújárást az európai közegben vizsgálja.)

Az 1600–1780 közti időszakban — Tüskés Gábor vizsgálódása alapján — száznegyvenkét búcsújáró helyről van tudomá-

sunk. Földrajzi elterjedésük zömmel a Tisza vonaláig húzódik, innen keletre megcsappan a kegyhelyek száma. Különösen gazdag a történelmi Magyarország ÉNy-i része és a fővárost övező körzet. Ha keletkezésük időbeli megoszlását nézzük, kitűnik, hogy a 17. század utolsó évtizedében számuk ugrásszerűen megnőtt. Ez jórészt valószínűleg a török alóli felszabadulással hozható összefüggésbe. 1770–1780 között szinte már alig jöttek létre új búcsújáró kegyhelyek. Említést érdemel, hogy 1600 előtt keletkezett és a barokk korban is látogatott kegyhely csak néhány volt, közéjük tartozott Garamszentbenedek, a déli országrészen Terzató és Zágrábremete, valamint Csíksomlyó. A középkori és a barokk kori kegyhellyel kapcsolatban Tüskés Gábor a következőket írja: „A búcsújáróhelyeknek ebben a középkortól jelentősen eltérő elhelyezkedési arányában — amikor a búcsújáróhelyek legnagyobb része valamilyen jelentős egyházi központhoz társul — a kultuszuk többnyire a falvakhoz kapcsolódó táji jellegén és a vidéket fokozatosan kultúrterületé alakító hatásán túl megnyilvánul az egész búcsújárás egyfajta határjellege, peremhelyzete is az intézményszerű egyházi kultuszformák egészével szemben. Ebben a megvilágításban a búcsújárás úgy is felfogható, mint kiszakadási kísérlet a hivatalos vallásosság egyháziilag ellenőrzött keretei közül.” Ezt támasztja alá az is, hogy a kegyhelyek létesítésében a világi személyek játszották a döntő szerepet, ellentétben a középkori gyakorlattal, amikor a búcsújáróhelyek zöme egyházi kezdeményezésből született.

Legalább ennyire érdekes az tény is, hogy miként változott meg a kultusz tárgya. A középkorral ellentétben, a kultusz tárgy kb. 90 százaléka Máriát ábrázolja. A középkori egyház a szentek ereklyéire helyezte a hangsúlyt. Mária legtöbbször, mint Álló Istenanya, Pieta és Trónoló Istenanya. Gyakori még a Fájdalmas Anya, az Immaculata és a Napbaöltözött Asszony típus is. Ezek a változatok tájegységenként, országrészenként változnak és jellegzetesek.

A búcsújáróhelyhez, a kultusztárgyhoz legenda kötődik, melynek motívumai három forrásból táplálkoznak:

- 1) általánosan elterjedt legenda kapcsolódása a helyhez,
- 2) a búcsújáróhely meghatározására utaló motívum.
- 3) bizonyos történeti magra épült legenda.

Tüskés Gábor szerint egyik motívum sem jelentkezik tisztán, illetve bő a választék a különféle variációkban, hiszen gazdag a népi elbeszélés tárháza.

A zarándoklatok dinamikájában a 18. század utolsó évtizedeiben jelentős változás következett be, amint a szerző írja: „hiszen erre az időszakra esett az új kegyhelyek létesítésének a csökkenő tendenciája, másrészt az egyházpolitikai intézkedések is, közvetve vagy közvetlenül a búcsújáróhelyek látogatottságának csökkenését idézték elő. Közvetett szerepet játszott a szerzetesrendek feloszlatása, hiszen felügyelet nélkül maradtak a pálosok, a trinitáriusok, a szerviták, a benecések, az Ágoston-rendiek, a nazarénus remeték által működtetett kegyhelyek. De hasonló sorsra jutott a ferencesek felügyelte kegyhelyek egy része is. Nem volt ritka a kultusztárgyak tiszteletét tiltó rendelkezés sem. „A barokk kori búcsújáróhelyek egy része a 19. században már nem éledt újjá, ugyanakkor számos helyen a kultuszrészben egyházi kezdeményezésre — rövidebb, hosszabb idő után ismét felújult. Ez azonban csak ritkán történik a régi intenzitással és tartalommal, s többnyire már a vallási és társadalmi élet más területein is megfigyelhető új áramlatok kifejezése.” — írja a szerző.

A barokk kori Magyarország kultúr-történeti szempontból sem hanyagolható hitéleti megnyilatkozásának megajzolásához számos forrásra támaszkodhatunk, így a kultusztárgyak szűkebb-tágabb csoportjára, a kéziratot feljegyzésekre és a nyomtatott szövegre, melynek javarésze mirákulumos könyv. Ez utóbbira épül a búcsújárás hazai történetének a feltárása.

Külön fejezetben foglalkozik a szerző a kutatástörténettel, annak 17-18. századi

előzményeivel, a 19. század gyűjteményes munkáival és a tudományos kutatás kibontakozásával, eredményeivel. Számos kitűnő hazai szakember foglalkozik a búcsújárással a 20. században, de Bálint Sándor és Schram Ferenc kivételével, csak érintik, de nem tárják föl e hitéleti népmozgalmat. Így nem meglepő, hogy szinte érintetlen a középkori vallásosság területe is, amelyre Klaniczay Gábor a szentkultusz kapcsán hívja fel a figyelmet az 1980-as évek elején. Velünk ellentétben különösen gazdag a német kultúrkör szakirodalmá és a kutatástörténetnek komoly hagyományai vannak, amely természetesen hat a hazai tudományos életre.

A kötet nagy részt szentel a búcsújárás fenomenológiájának. Foglalkozik a zarándoklatok előzményeivel, azokkal a szervezeti keretekkel, szokás- és áhítatformákkal, melyek a kegyhely megközelítésének útvonalát kísérik. Részletes képet kapunk a zarándokok elhelyezéséről, a liturgikus cselekményekről, szokásformákról, adományokról stb.

De valójában miért keltek útra a vallásos tömegek, s vállalták az út minden fáradságát, netalán kellemetlenségeit. Erre Tüskés Gábor az alábbiakban adja meg a választ: „... a zarándoklatok motivációi közül a szükség-helyzet, fogadalom mellett a vallásos áhítat, a zarándoklat jámbor cselekedet jelentése és a mindennapi életből való kilépés általános igénye emelkedett ki. Fontos motiváció a valamilyen közösséghez (társulat, plébánia-, faluközösség stb.) tartozásból fakadó kötelesség, míg a kötelességszerű engesztelő zarándoklat a középkorhoz viszonyítva háttérbe szorult. További motiváció az évfordulók gondolata.”

A keresztény Európa összetartozása kitapintható az egyes népek zarándoklataiban is, és ami Magyarországot illeti, a külföldről jövő hatások, kapcsolatok kutatása és eredményei jóval előtte járnak azoknak, melyek az országból, elsősorban nyugat felé mutatnak. Az már ismeretes, hogy a zarándoklatok terén elsőbbséget élvezett Ausztria, s csak utána következtek a délnémet és a svájci területek.

Fontos annak az ismerete is, hogy milyen volt a zarándoklatokon résztvevő tömegek társadalmi rétegződése, nem és kor szerinti megoszlása, s etnikai összetétele, vallási hovatartozása, felekezeti viszonyai. A mirákulomos könyvekből következtetni lehet az egyes kegyhelyek látogatottságának intenzitására, ami nemcsak az egyes években, de egy-egy éven belül is hullámzó képet mutatott. Ez egyértelmű, hiszen a legtöbb embert az illető kegyhely fő ünnepe vonzott. De beleszólt a látogatottságba az időjárás is. Június és szeptember hónapra esik a legtöbb búcsú azon egyszerű oknál fogva, mert ilyenkor viszonylag kevés a mezőgazdasági munka. Mindig felszökkent a zarándoklatok száma olyan esetben, amikor szárazság, marhavész stb. sújtotta a falusi lakosságot.

Az egyes zarándokhelyek körül vonzáskörzetek alakultak ki, bár a kegyhelyeknek csak egy töredéke tölti be egy-egy terület kizárólagos zarándokhelyének a szerepét, nagyobb részüket más zarándokhelyek mellett fölvaltva keresik föl a vonzáskörhöz tartozó települések lakói. A szerző négy típust különít el, ezekre a példák: Bodajk, Radna, Máriahesenyő, s a Buda-krisztinavárosi kápolna.

Munkájáról a szerző a következőket írja: „A könyv a barokk kori magyarországi zarándoklatok történetének rendszeres feldolgozására tett első kísérlet eredményeit tartalmazza. Ezt a történeti szokásmonográfiát azért nevezhetjük első kísérletnek, mert a zarándoklatokról összegyűjtött ada-

tokat a néprajzkutatás korábban nem próbálta rendszerbe foglalni és még kevésbé foglalkozott azzal, hogy a forrásanyagot a barokk kori zarándoklatok története szempontjából tekintse át.”

De nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy miként alakult át, változott meg a hitélet tartalma a barokk korszak után. A 19. századtól kezdve a zarándoklatok fokozatosan a paraszti rétegekre korlátozódtak, s mind több világi elemmel tarkítva, belőlük kiszorultak a hitbuzgalmi motívumok. Mind-cz beleillt abba a folyamatba, amely a felvilágosodással indult el, felgyorsítva az egyháztól, netalán a vallástól való eltávolodást és egy szekularizált világot teremtett meg, ahol a hit kisebb részben él tudatosan, a népesség nagy részének csak külsőséget, formalitást jelent.

Véleményem szerint ezen „első kísérlet” útmutatóul szolgál a szakterület kutatóinak, de haszonnal forgathatják a kíváncsi érdeklődők is. Az ábrák, a grafikonok és a térképek szemléletesebbé teszik a mondánivalót, s ezt szolgálják az egyes kultusz-tárgyak fotói is. Kézírtos és nyomtatott mirákulom könyvjegyzék, egyéb kézírtos és nyomtatott források, valamint bő irodalomjegyzék teszi teljessé a kötetet. A személynév- és helynév mutató a gyors tájékozódást szolgálja.

Surányi Béla